

erste Klemensbrief“ (Eine Studie zur Bestimmung des Charakters des ältesten Heidenchristentums. 1909.), u kojem hoće da dokaže, kako Kliment rimski nije pripisivao čudu nikake religiozne vrijednosti. Van Laak preduzeo si je pobiti tu Harnackovu tvrdnju, stoga opširno i potanko donša Harnackove dokaze, kojima nastoji opravdati svoju tvrdnju, te temeljito raščinja pokazujući, kako se je Harnack ogrješio o znanstvenu metodu i o pravila zdrave hermeneutike. Prema tome bi bolje odgovarao sadržaju knjige naslov „Harnack i čudo kod Klimenta“. U talijanskom originalu glasi naslov „S. Clemente Romano ed il miracolo (Sv. Kliment rimski i čudo).“

Rasprava se dijeli u šest poglavlja. Prvo poglavlje, u kojem Van Laak razvija problem, o kojem kani raspravljati, može služiti kao uvod. U daljnja četiri poglavlja: čudo uopće kod sv. Klimenta, starozavjetna čudesa, čudo Kristovog uskrsnuća, čudesa, koja su se dogodila za vremena sv. Klimenta, pokazuje pisac strogom logikom, historijskom i patološkom erudicijom, kako su neispravni zaključci Harnackovi s obzirom na sv. Klimenta. Šesto je poglavlje rekapitulacija i zaključak cijele rasprave.

Zanimive su nekoje refleksije u zadnjem poglavlju. Van Laak spočituje Harnacku, što nije ispravno interpretirao Klimenta tim više, što se tu ne radi o tamnim i nejasnim pojmovima, nego o idejama, koje su u literaturi onog doba bile prilično općenite i u sebi lagano shvatljive. Stoga, ako je Harnack analizirajući misli Klimentove pao u

mnogobrojne i teške pogriješke, zar je onda čudo, da je u svojem velikom djelu „Historija dogmatâ“, gdje se radi o teškim pojmovima, tako često pogriješio i toliko krivih nazora stvorio? Stoga moramo s velikom rezervom primati sud Harnackov o idejama i naukama sv. Otaca.

Knjiga se ova preporučuje 1. stoga, što je stvar u sebi zanimiva, savremena i dobro obrađena; 2. radi metode, da vidimo, kako se ovakova temata imaju obrađivati.

E. L.

Dr. Svetozar Ritić. Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku. I. sveska od 863.—1248. C. Albrecht 1910.

Djelo ovo dra. Ritića, toli poželjno i potrebno u našoj historijskoj i pravnoj literaturi, nije jošte dostatno ocijenjeno. Svestrano poznavanje izvora i literature u savezu sa znanstvenom historijskom metodom čini cl. pisca sposobnim, da u taj teški i zamršeni predmet svijetla unese. Očekujemo, da će naši historijski strukovnjaci radnju njegovu po zaslugi ocijeniti, te se ograničujemo lih na pravnu stranu njegovoga djela.

Cl. pisac uzeo si je posve ispravno za osnovno stajalište, da je slovenski jezik u bogoslužju pozitivno kanonsko pravo (vidi predgovor), te je tomu u cijeloj svojoj raspravi dosljedan i vjerran ostao. Veliki je trud, što ga je uložio, da prema kanonskim načelima i propisima izvore i dogadjaje prosudi, pa ako je (po našem sudu) pravna strana njegovog djela slabija od historijske, valja razlog tražiti u tom, što je

njemu kao historičaru pravna znaost ipak malo izvan ruke.

Navodimo pojedine točke, glede kojih se sa cl. piscem ne možemo složiti.

I. na str. 200. i sl. raspravlja pisac o značaju i naslovu, što ga je slovensko bogoslužje u vrijeme sv. Metodija imalo na temelju potvrda (listova) Hadrijana II. iz g. 870. i Ivana VIII. iz g. 888. te veli na str. 202.: „Potvrde Hadrijanova i Ivanova ne nose na sebi karakter privilegija nego zakona“. Držimo obratno istinitim. U IX. vijeku vrijedila je u crkvi opća pravna norma, da se bogoslužje obavljati ima samo na grčkom i latinskom jeziku, što i sam pisac napose naglašuje na strani 200.: „Historijska činjenica, što su sv. braća uvela slovenski jezik u bogoslužje, bijaše već i za dobu IX. vijeka — novina, jerbo prema crkvenoj disciplini i istočnoj i zapadnoj u to vrijeme, kako smo čuli, smatralo se samo grčki i latinski jezik odabranima, liturgijskima“. Listovi Hadrijanov i Ivanov, podjeljujući Metodijevim Slovenima pogodnost, da se uz njih bogoslužje obavljati možena slovenskom jeziku, izuzimaju ih od opće prave norme i stvaraju za nje posebno pravo. Uočimo li sada definiciju, što ju pisac posve ispravno o privilegiju na str. 202. daje: „Privilegium po svome karakteru jest pravilo za stanovite prilike ili osoba, jest *lex specialis*, *privata*, nije nipošto opća norma, nego iznimka od nje“, to ne može biti razložne dvojbe, da potvrde Hadrijanova i Ivanova na sebi nose karakter privilegija.

Cl. pisac pozivlje se za svoj nazor osobito na tekst Hadriano-
vog i Ivanovog lista, pak doka-

zuje ovako: „Promotrimo li tekst Hadrijanovog odobrenja: „namislismo ispitavši stvar poslati Metodija, . . . da vas pouči . . . tumačeći knjige u jezik vaš posveću crkvenomu činu potpunoma i sa sv. misom t. j. sa službom i krštenjem . . . Taj pako jedino čuvajte običaj, da u misi prvo čitaju apostola i evanđjelje rimski, zatim slovenski“, — a osobito nalog Ivana VIII.: „zapovijedamo, da se u slovenskom obavljaju molitve i obredi G. N. Isusa Hrista (t. j. sv. misa)“ — to jasno razabiremo, da i jedan i drugi papa izdaju opću normu obvezatnu za Metodijeve Slovene, dakle da izdaju zakon . . . Naše razlaganje klasično potvrđuje ono pripusćenje Ivana VIII. Svetopuku, da može za se imati latinsku službu: A ako se tebi i tvojim velmožama većma mili slušati misu latinskim jezikom, to nalažemo, da ti se bogoslužje obavlja latinštinom. Ova papina odredba jasno nosi na sebi karakter privilegija, a ujedno pokazuje, da se nalog papin o slovenskom bogoslužju u Metodijevom području ne može inako shvatiti nego kao zakon. Dopušćenje Svetopuku da može slušati i latinsku misu pretpostavlja u njegovom puku obvezu slušati je u slovenštini, a ta generalna obveza je zakon, dočim pravo Svetopukovo, kojim se on može, ali ne mora služiti, jest iznimka od općega prava i obveze, jest privilegium.“

Kako se vidi, poriče cl. pisac Hadrijanovom i Ivanovom listu značaj privilegija stoga, što sadržavaju opću normu za Metodijeve Slovene te što je ta norma za njih obvezatna. Što se tiče općenitosti norme, opaziti je,

da se sa pojmom privilegija ne kosi, što je znatnoj množini podijeljen te tako za sve te osobe jedinstvena norma djelovanja, dakle u tom smislu i opća norma djelovanja za sve dotičnike, predpostaviv uvijek, da je ta norma iznimka od pravila, koje inače za osobe i predmete te vrsti vrijedi. Svi Metodijevi Sloveni dobiše pogodnost i pravo, da im se bogoslužje na slovenskom obavlja, dok su drugi vjernici u crkvi i nadalje ostali vezani na latinsko odnosno grčko bogoslužje; za Slovene je dakle Metodijeve postojala posebna povoljna iznimna norma, t. j. *lex specialis favorabilis*, a to je isto što i privilegij. Što se tiče obvezatnosti norme, primijetiti je, da imade privilegija, pri kojima stoji do volje privilegovanih, da li će se s njima poslužiti, ali imade i takovih, gdje je poraba obvezatna, a to su ona, koja su u javnom interesu podijeljena. (Sr. Suarez, *De legibus* l. 1. cap. 22, 23.; Wernz, *Ius decretalium* l. 200.; Scherer, *Handbuch d. kath. Kirchenrechts* I., 167. Anm. 14. Hinschius, *Das Kirchenrecht d. Kath. u. Protest.* III. 816.). Slovensko bogoslužje dano je Metodijevim Slovenima u tu svrhu, da ih se što lakše, bolje i čvršće uz vjeru i crkvu priveže, dakle u javnom interesu, pa zato je u njih obvezatno bilo. U konkretnom slučaju bilo je i posebnih razloga, da papa mjesto izraza „dopuštamo“ upotrebi izraz „zapovijedamo“. Svetopuk i njegovi velmože, a napose latinsko svećenstvo, opirali su se slovenskom bogoslužju, te je s toga nužno bilo izdati nalog, da se bogoslužje slovenski obavljati imade, inače ne bi puk općenito do

slavenskoga bogoslužja doći mogao, pak se ne bi ni svrha privilegija postigla. Svetopuka naprotiv i njegove velmože, kojima se nije mililo slovensko bogoslužje, nije papa na isto siliti htio i zato im omogućio latinsko bogoslužje, nalažući, da im se dati imade, u koliko to traže.

I drugi još dokaz navodi el. pisac za svoje mnijenje (na strani 203.): „U to doba, gdje na zapadu još nije vladalo liturgijsko jedinstvo, nego je bilo još toliko raznih liturgija, odluke papine ne mogu značiti iznimku od općega prava, nijesu nikakav privilegij, nego *lex particularis liturgica*. Kao što su razni krajevi na zapadu imali posebno svoje liturgijsko pravo i vlastite u tom pogledu kanone, tako su ih i Sloveni po Hadrijanu II. i Ivanu VIII. dobili. To bogoslužje bilo je za njih tako obvezatno kao i za Španjolce mozarapska, a za Milance ambrozijska liturgija“.

Moramo preputiti liturgijskim stručnjacima rješenje pitanja, da li je ili nije u IX. vijeku na zapadu rimski obred u bogoslužju imao značaj općeg obvezatnog pravila, a drugi obredi samo značaj iznimke od tog pravila. Za nas je glavno, da su u to vrijeme samo latinski i grčki jezik bili liturgičnima, kako to sam pisac tvrdi, dosljedno da slovenski jezik u bogoslužju znači u to doba iznimku od općega prava i pravila i to posebnu povoljnu, a to je isto što i privilegij.

II. Na strani 209. veli pisac: „Ovim načinom, putem običaja je slovensko bogoslužje od XII. i XIII. vijeka u svim krajevima, gdje je bilo u porabi, steklo i zadobilo narav objektivnoga prava.

Tako je glagoljica i u Hrvatskoj postala uskos saborima od 925. do 928. ter 1060. god., običajnim pravom“. S tim se rezultatom cl. pisca potpuno slažemo, ali ne s daljnjom njegovom tvrdnjom (str. 213. napose nota 25.), da ovomu objektivnom običajnom pravu ne pripada značaj privilegija. Svoje mnijenje navodi i opravdava pisac ovako: „Stariji kanoniste, iza njih i Ferraris, netočno su tvrdili, da se privilegij može steći i zakonitim običajem: item privilegium acquiri potest praescriptione seu consuetudine legitime praescripta... Ferraris nazivlje to mnijenje *sententia communis*. Nu najbolji moderni kanoniste Hinschius i Scherer toga nipošto ne dozvoljavaju, jer se za privilegij zahtijeva pozitivna volja zakonodavčeva“.

Bilo je u doba Ferrarisovo, a jest još i danas *sententia communis* kanonistâ, da je privilegij u pravom smislu riječi objektivna pravna posebna povoljna norma (norma *objectiva* (*lex*) *specialis favorabilis*), ma ta norma i ne bila uvedena pozitivnom izričnom voljom i odredbom zakonodavca. Pojedinačko naziranje Hinschiusovo i Schererovo ne može učiniti, da to mnijenje prestane biti *sententia communis*, a razlozi, što ih navode, ne dostaju, da se odustane od terminologije od vjekova u kanonističkoj katoličkoj nauci utvrjene i ustaljene (Sr. Suarez, *De legibus*, l. VIII. cap. 7.; Schmalzgrueber, *Jus eccl. univ.* l. 5. tit. 33. n. 94., 95.; Zallinger, *Instit. jur. eccl.* l. 5. tit. 33. § 267.; Wernz, *Jus. decret.* I. 198.).

III. Cl. pisac, govoreći na str. 209. o običajnom pravu, dodaje

o njem po Gracijanu definiciju: „Običaj je njeko pravo, koje se uzimlje zakonom, kada zakon manjka.“ Daleko je od nas sumnja, da g. pisac ne bi bio opazio, kako ta definicija vrijedi samo za običaj mimo zakona (*consuetudo praeter legem*), ali bi bio bolje učinio, da je to radi šire publike napose istaknuo.

Na str. 210. traži cl. pisac za pravovaljani običaj, da bude: „2. odobren od zakonodavca ili barem zakonito prepisan“, a malo dalje veli na istoj stranici: „Nu može njeki običaj protiv zakona zadobiti i pravnu snagu i bez ikakova znanja i odobrenja zakonodavčeva, a to biva *per viam praescriptionis, longaevo usu contrario populi, ignorante et nesciente principe*...“

Ove su stavke barem netočne i nejasne, pošto odlučno i dostatno ne isključuju pomisao, da bi na crkveno-pravnom polju koji običaj mogao zadobiti pravnu vrijednost bez ikakova odobrenja (privole) crkvenog zakonodavnog poglavarstva (Sr. Suarez, l. c. l. VII. cap. 9., Wernz l. c. l., 279; Scherer, l. c. l., 131.)

Bilo bi takodjer želiti da je cl. pisac na str. 210—214. u opće točnije i bolje lučio preskripciju (*praescriptio*) od pravnog običaja (*consuetudo*). Sr. Suarez, l. c. l. VII. cap. 1. Wernz, l. c. l. 275.

IV. Tumačeći reskript Inocencija IV. na senjskog biskupa Filipa iz god. 1248. cl. je pisac prvi od naših auktora shvatio i uvažio raspravu kanoniste Nilles-a D. I. o tom predmetu te zauzeo jedino ispravno stanovište. U glavnom se daklem s njim slažemo, ali imamo i njeku poteškoću.

Pisac parafrazira odlučnu stavku

Inocencijevog reskripta na str. 221. ovako: „Znajući ja, da se pri uporavi općega zakona na pojedine slučajeve imade na umu držati ono pravilo kanonsko: da se nema paziti na slovo zakona, nego na nakanu zakonodavčevu, to mi tvojoj molbi udovoljujemo, jerbo nije predmnijevati, da bi zakonodavac opću zabranu mislio protegnuti i na tvoj vrlo teški slučaj“.

Ako zakonodavac nije mislio protegnuti svoje opće zabrane na Filipov slučaj, onda Filip već a priori nije na tu zabranu vezan, pak je suvišno izuzimati ga sada od nje i dati mu dozvolu, da može slovenski bogoslužje obavljati. Kako može onda reskript Inocencija sadržavati privilegij za Filipa? Zato mislimo, da bi se odlučna stavka u Inocencijevom reskriptu imala parafrazirati ovako: „Imajući na umu, da je slovo zakona podložno namjeri zakonodavca, a ne ova slovu, to mi tvojoj molbi udovoljujemo, jer nije predmnijevati, da bi zakonodavac svoju opću zabranu shvatio bio tako, da se tebi u tvom teškom slučaju ne bi mogla podijeliti iznimna dozvola (glagoljanja).

Za ovaj privilegij Filipov veli pisac na str. 222.: „Po svojoj naravi jest taj privilegij osobni (privilegium personale), pošto se neposredno i izravno podjeljuje Filipovoj osobi, ali je i privilegium reale, u koliko je dan u opće senjskom biskupu, ter ne prestaje smrću Filipovom“.

Ne nalazimo u Inocencijevom reskriptu nijednoga izraza, koji bi dokazivao, da je ova povlastica realne naravi, pače naprotiv svi upućuju na lih osobnu povlasticu Filipovu, pošto se i u nat-

pisu (Venerabili Fratri Philippo Episcopo Senien) i u tekstu (tua petitio... efficiaris... consistis... imiteris... postulasti... licentiam tibi concedimus) jedino o njegovoj osobi govori. Istina je doduše, da će se i nasljednici Filipovi na senjskoj biskupskoj stolici, u koliko budu latinaši, naći u istom teškom položaju, u kojem se je i Filip kao latinaš u glagolskoj biskupiji nalazio, ali iz toga slijedi samo to, da će i oni prinukani biti zamoliti takovu povlasticu te ju od sv. Stolice i dobiti.

V. Na str. 50—53. govori cl. pisac o pravu remonstracije metropolitae i biskupâ (jus remonstrantiae) proti odredbama sv. stolice i kuša tim putem opravdati postupak Metodijev, koji je i nakon zabrane Ivana VIII. iz godine 873. nadalje vršio bogoslužje na slovenskom jeziku.

Po suglasnoj nauci kanonistâ imadu biskupi pravo remonstrirati proti odredbama općega prava, kada ove po sv. stolici izdane budu, ako drže, da su radi posebnih prilika njihova kraja za iste krajeve neprikladne ili štetne. Radi li se pako o odredbi izdanoj i namijenjenoj stanovitom kraju (biskupiji, crkvenoj pokrajini), tad po suglasnoj nauci kanonistâ nema mjesta remonstraciji. Primjera radi navodimo R. v. Scherera, kojega cl. pisac napose cijeni i uvažuje. Isti uči u Handbuch d. kath. Kirchenrechts I., 177.: „Aus der Achtung, welche das Kirchenrecht berechtigten Bildungen des partikularen Rechtslebens entgegenbringt, ergibt sich, dass die Ordinarien nicht nur das Recht, sondern auch die Pflicht haben, gegen die Ausführung und Anwendung allgemeiner Kirchen-

gesetze und Erlässe römischer Behörden in ihren Territorien wegen Schädigung deren Rechte oder auch nur Interessen zu remonstrieren und mit der Ausführung eben jener Gesetze inne zu halten. Von selbst versteht sich, das von diesem Einspruchsrechte keine Rede sein kann, wenn ein früheres Gesetz nur erklärt, ein Glaubensartikel definiert wird, oder bewusst und ausdrücklich auf das betreffende Territorium Rücksicht genommen wird“. Pošto je odredba Ivana VIII. iz god. 873. izrično izdana i namijenjena Metodijevoj crkvenoj pokrajini, nije ovomu pristajalo pravo remonstrancije. Nije stoga ni cl. piscu uspjelo rješiti sv. Metodija od prikora objektivne nepokornosti ili objektivne povrede zakona. Bonam fidei ne poričemo sv. Metodiju.

Na str. 52. nota 7. nailazimo na drugu neispravnost u pogledu prava remonstrancije. Cl. pisac veli ovdje: „Ako apoštolska stolica ustraje (razumijeva se: nakon remonstrancije biskupa) pri svojoj naredbi, a biskupu se svedjer čini zakon škodljiv za njegovu biskupiju, non tenetur ejus observationem urgere“.

Ova se tvrdnja kosi sa kanonskom poslušnošću, što ju biskupi duguju sv. stolici i na temelju koje moraju njene odredbe izvršivati i bditi nad obdržavanjem istih, podvrgnuvši svoje mnijenje sudu vrhovne oblasti; a stoji i u opreci sa suglasnom naukom kanonista. Tako n. pr. uči Scherer, l. c. I. 197.: „Die Suspension hat der Anwendung des Gesetzes Platz zu machen, wenn die Eingabe des Bischofs vom apostolischen

Stuhle, als der höchsten kirchlichen Instanz abschlägig vorbeschieden worden ist“ i Wernz, l. c. I. 121.: „Quod si Rom. Pontifex auditus rationibus iudicium suum protulerit neque putaverit remonstracioni esse deferendum, eius iussa promptae executioni demandentur necesse est“.

Primjedbe ove, pri kojima nam je pred očima bila deviza cl. pisca: „istina nada sve“, neće ga, kako se pouzdano nadamo, u njegovom nastojanju i radu smutiti. Očekujemo željno daljnju svesku njegova djela.

Dr. I. Angelo Ruspini.

Adolf Jašek: „Was ist die Cyrillo-methodeische Idee?“ Aus dem böhm. übersetzt von Alois I. Schönbrunner. Velehrad 1911. S. 82. Pr. 140 K.

Jašekova knjižica opsegom je mala, ali sadržajem obilna. Svrha je knjižici da popularizira t. zv. ćirilo-metodijsku ideju, t. j. ideju sjedinjenja svih Slavena u katoličkoj crkvi, ideju unije. Knjižica je izdana u krasnom njemačkom ruhu baš sada, da pripravi i Slavene i Neslavene za treći velehradski sastanak, koji se imade ljetos u srpnju držati. Pisac hoće također, da upozna čitatelje sa novo osnovanom „Velehradskom akademijom“.

Prema toj trovrstnoj svrsi udešen je i sadržaj. U prvih 5 poglavlja pruža nam pisac u zbitoj ali ipak plemenitoj i ljupkoj formi svu jezgru t. zv. istočnoga pitanja. U prvom je poglavlju kratak i stručnjački pregled pokrštenja Slavena. Opisuje se kako su primili kršćansku vjeru najprije Hrvati, onda Slovenci, Srbi, Bugari, Moravci, Slovaci, Česi, Poljaci, Polapski Slaveni i Rusi. Što se o pokršte-